

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Viitahuhta, Taneli

Title: Kirja-arvio : Havel, filosofia ja uusliberalismi

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © 2022 Valtiotieteellinen yhdistys

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Viitahuhta, T. (2022, 17.2.2022). Kirja-arvio : Havel, filosofia ja uusliberalismi. Poliitikasta. <https://politiikasta.fi/kirja-arvio-havel-filosofia-ja-uusliberalismi/>

SOSIAALISEN MEDIAN MODEROINTI EI RATKAISE YHTEISKUNNALLISIA ONGELMIA

16.2.2022 [Politiikasta lehti](#) | [Artikkelit](#) | [Taneli Viitahuhta](#)

Teatterintekijä ja presidentti Václav Havelille valheiden tunnistaminen ja totuudessa eläminen oli politiikan perusta. Vastikään suomennettu esseekokoelma tarjoaa mahdollisuuden pohtia Havelin ajattelun yhteyksiä politiikkaan.

Václav Havel. *Euroopan toivo. Esseitä ja puheita 1978–2002*. Minna Suikka (suom.). Tampere: niin&näin. 2020. (213 s.)

Euroopan toivo sisältää kokoelman tšekkiläisen toisinajattelijan ja poliitikon **Václav Havelin** (1936–2011) esseitä ja puheita, jotka **Minna Suikka** on valikoinut ja suomentanut. Käsittelen tässä arvioissa kirjan avaamien teemojen pohjalta Havelin ajattelun yhteyksiä politiikkaan ja etiikkaan, sodan oikeuttamiseen sekä uusliberalismiin.

Tšekin tasavallan sosialismin jälkeisen ajan ensimmäisen presidentin poliittisia tekstejä on kiinnostava lukea *nykytilanteessa*, kun maa on edellisen pääministerin, *populistimiljardööri Andrej Babišin*, villin kauden jälkeen siirtymässä takaisin kohti keskusta-oikeistolaista linjaa. Tämän linjan perusta luotiin 1990-luvulla Havelin ja hänen poliittisen vastustajansa, oikeistolaista talouspolitiikkaa ajaneen **Václav Klausin**, välisessä debatissa, joka koski yhteiskunnan modernisaatiota ja *thirdwayismia*, eli poliittista vaihtoehtoa kapitalismille ja sosialismille.

Nämä teemat, jotka liittyvät oleellisesti uusliberalismiin, määrittävät Tšekin sosialismin jälkeisiä kolmea vuosikymmentä.

Kirjailija, toisinajattelija, presidentti

Václav Havel on poikkeuksellisen monipuolinen vaikuttaja, jonka julkinen elämä rakentuu kolmesta eri osasta. 1960-luvun alussa näytelmäkirjailijana aloittanut Havel oli absurdin teatterin merkittävä kehittäjä. Vuonna 1977 hän nousi esiin ihmisoikeuksia vaatineen kansalaisliike Peruskirja 77:n alullepanijana ja toisinajattelijana. Vuoden 1989 samettivallankumouksen jälkeen hänestä kuoriutui karismaattinen presidentti.

1990-luvulla Havel antoi Puolan presidentin **Lech Wałęsan** kanssa kasvot Itä-Euroopan uudelle, sosialismin jälkeiselle valtiomuodolle, näiden maiden ottaessa askeleita markkinatalouden, EU:n ja sotilasliitto NATOn suuntaan.

Havel nousi 1970-luvulla esiin kaksinaismoralismia ja ”itsetotalitarismia” kritisoivana toisinajattelijana ja Tšekkoslovakian kirjallisena omatuntona.

Havelin koko elämälle ohittamattoman tärkeä päivämäärä on 21.8.1968. Tällöin Neuvostoliiton johtamat Varsovan liiton joukot miehittivät Prahan ja panivat lopun keväällä valtaan nousseen suosituksen kommunistipoliitikko **Alexander Dubčekin** yrityksille modernisoida valtio ja kansalaisyhteiskunta.

Lyhyen miehityksen jälkeen alkoi pitkä ”normalisaation aika”, jota määritteli Tšekkoslovakian palaaminen Moskovan määräysvaltaan, sananvapauden kiristyminen ja itsesensuurin kiihtyminen. Brasilialainen ohjaaja **João Moreira Salles** tarkastelee essee-elokuvassa *In the Intense Now* vuoden 1968 Prahaa salaa kuvattujen kotifilmien kautta. Hän tavoittaa ajanjakson painostavan ja paranoidin tunnelman, joka on tallentunut myös poliittisen sopeutumisen vastaisena protestina itsensä polttaneen **Jan Palachin** hautajaisia dokumentoiviin uutisfilmeihin.

Havel, joka oli saanut maistaa kansainvälistä menestystä nuorena teatterintekijänä juuri ennen Prahan kevättä, nousi 1970-luvulla esiin kaksinaismoralismia ja ”itsetotalitarismia” kritisoivana toisinajattelijana ja Tšekkoslovakian kirjallisena omatuntona. Hänen tunnetuin esseensä ”Voimattomien voima” on suomennetun kokoelman kivijalka. Kirjoitus sisältää analyysin ideologiasta ja subjektiviteetista 1970-luvun Tšekkoslovakiassa, jota Havel kutsuu jälki-totalitaristiseksi yhteiskunnaksi.

Kieltäytyminen valheesta, totuudessa eläminen, on Havelin ilmaus pyrkimykselle avoimuuteen, älylliseen valppauteen ja itsemääräämiseen.

Tunnetussa esseessään Havel kirjoittaa vihanneskauppiasta, joka panee liikkeensä ikkunaan hänelle elintarvikkeiden mukana toimitetun julisteen, jossa lukee **Karl Marxin** ja **Friedrich Engelsin** *Kommunistisesta Manifestista* tuttu kehotus ”Kaikkien maiden proletarit, liittykää yhteen!”. Havelille tämä ei merkitse ideologisten sisältöjen hyväksymistä tai niihin kannan muodostamista, vaan ainoastaan mitättömän pientä, mutta tarkasti määrättyä kuviota kudoksessa, joka asettaa jokaisen yksilön paikalleen osana tukahduttavaa valtiokokonaisuutta.

Kaukaa katsottuna kysymys poliittisten iskulauseiden sijoittelusta näytteille vihannesten lomaan on absurdi, mutta lähikuvassa sen varaan rakentuu koko järjestelmän itseoikeutus.

Kieltäytyminen valheesta, totuudessa eläminen, on Havelin ilmaus pyrkimykselle avoimuuteen, älylliseen valppauteen ja itsemääräämiseen. Totuuden eetos määrittääkin Havelin koko julkista elämää aina hänen varhaisista näytelmistään 2000-luvun alun pohdintoihin Euroopasta ja globalisaatiosta. Valheesta kieltäytyminen edellyttää valheen tunnistamista, ja tämä puolestaan toimii vaatimuksena totuudessa elämiselle, joka on politiikan perusta.

Fenomenologiasta antikommunismiin

Havelin poliittisen ajattelun tärkeimpiä vaikuttajia ovat taiteilijoiden ja kirjailijoiden lisäksi **Edmund Husserlin** fenomenologista filosofiaa omiin suuntiinsa jatkaneet **Jan Patočka** ja **Martin Heidegger**. Parhaimmillaan Havel on eettisenä esseistinä, joka onnistuu yhdistämään teoreettisen ajattelun ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin.

Analysoidessaan rauhanliikkeen kansainvälistä tilannetta kirjoituksessa ”Erään varautuneisuuden anatomia” (1985) Havel tavoittaa itäisen ja läntisen aseistariisunaa koskevan ajattelun perspektiivieron. Hän kirjoittaa erityisestä merkityksestä, jonka sanat rauha ja rauhanpuolustaminen Itä-Euroopassa ovat saaneet: ”Tiedotusvälineemme ovat pyrkineet jo vuosikymmeniä systemaattisesti luomaan ulkomaanuutisissaan mielikuvaa, että lännessä ei tapahdu mitään muuta kuin ’rauhanpuolustamista’” (s. 123). Toisin sanoen läntinen rauhanliike esitettiin itäblokin maissa Neuvostoliiton kumppanina.

Havelia mukaillen voisi sanoa, että sosialismi ja kapitalismi ovat vain eri ilmiäsuja teknologiselle ja kulutuskeskeiselle maailmankuvalle.

Kommunistisessa järjestelmässä ylläpidetty kuva läntisen uusvasemmiston ideaaleista oli toki väritynyt, mutta ei kokonaan perusteeton. Vapauden ja rauhan tavoittelu, kulutuksen varaan rakentuvan identiteetin kritiikki ja itsekehityksen ideaali ovat arvoja, jotka yhdistävät Havelia ja uusvasemmistoa.

Erottavana tekijänä nousee esiin näkemys sosialismista. Yhdeltä puolen voisi Havelia mukaillen sanoa, että sosialismi ja kapitalismi ovat vain eri ilmiäsuja teknologiselle ja kulutuskeskeiselle maailmankuvalle, kuten Havel esittää kirjan esseessä ”Voimattomien voima”.

Aseistariisunaa koskevassa esseessä Havel esittelee uuden näkökulman, jota voi kutsua arkkipoliittiseksi. Tämä tarkoittaa sitä, että hän pyrkii ”nostamaan moraalin politiikan yläpuolelle”, jotta se voisi toimia vastavoimana ”arkipäiväisyyden mädille” ja ideologioille. Filosofisesti ratkaisu on ongelmallinen, sillä kun moraalilla ymmärretään politiikan perustaksi, se myös rajataan poliittisten kiistojen ulko- tai yläpuolelle. On kuitenkin ilmeistä, että moraalin määrittelylle jää liikkumavaraa, ja tätä liikkumavaraa voidaan hyödyntää poliittisesti.

Tästä näkökulmasta Havel kritisoi sosialismia ja kommunismia nimenomaan olemisen totuudelle avautumisen negaationa, käytännössä samastaen kommunismin poliittiseen pahaan. Esseestä ”Politiikka ja omatunto” (1984) lähtien lukijalle käy yhä selvemmäksi, kumpi ”semanttisesti epäselvistä käsitteistä”, sosialismi vai kapitalismi, on täysin soveltumaton totuuden ja ideaalien tavoitteluun.

1990-luvun alussa Havelin Yhdysvalloissa pitämänsä luennot yhdistivät näennäisen epäpoliittisiin yhteiskuntakriittisiin lähtökohtiin selkeästi länsimyynteistä sanomaa.

Kylmän sodan kartalla vapaus ja täten kansainvälinen poliittinen uskottavuus Havelin mukaan painottuu länteen. Hänen 1990-luvun alussa Yhdysvalloissa pitämänsä luennot yhdistivätkin näennäisen epäpoliittisiin yhteiskuntakriittisiin lähtökohtiin selkeästi länsimyönteistä sanomaa, ja luennot otettiin suosiollisesti vastaan. Kritiikki autoritääristä kommunismia kohtaan tasoitti Havelin tietä hänen kulkiessaan fenomenologisesta politiikan kritiikistä kohti selkeämpää antikommunistista arkkipolitiikkaa. Hänen kritiikkinsä mekanistista marxilaisuutta kohtaan artikkelissa ”Politics and the World Itself” (1992) käytännössä sitoo nämä näkökulmat toisiinsa.

Jugoslavian ja Irakin pommitukset

Havel toimi Tšekin presidenttinä, kun maa haki Pohjois-Atlantin puolustusliiton (NATO) jäsenyyttä vuosituhaten lopulla. Muiden entisten itäblokin valtioiden tavoin Tšekki hyväksyttiin jäseneksi vuonna 1999. Vain joitain päiviä tämän jälkeen NATO aloitti pommitukset Jugoslaviassa ilman YK:n turvallisuusneuvoston hyväksyntää. **Havelin mainetta** Jugoslavian sotaretken välillisen hyväksymisen lisäksi jäi tahraamaan hänen ilmeisen omatoiminen tukensa Yhdysvaltain sotatoimille Irakissa alkuvuodesta 2003.

Havelin viimeisiä tekoja Tšekin presidenttinä oli hänen ja seitsemän eurooppalaisen pääministerin allekirjoittama vetoamus ”**United We Stand**”, joka oli suunnattu Yhdysvaltain silloiselle presidentille **George W. Bushille**. Tämä kirje paitsi tuki Bushin militaristista voimankäyttöä, myös oikeutti sen. Asiakirjassa Saddam Husseinin hallinnon esitettiin valmistelevan laajaa kemiallisten aseiden käyttöä ja luoneen yhteyksiä Al-Qaida – terroristijärjestöön. Väitteet olivat perusteettomia.

Havelin viimeisiä tekoja Tšekin presidenttinä oli hänen ja seitsemän eurooppalaisen pääministerin allekirjoittama vetoamus Yhdysvaltain silloiselle presidentille George W. Bushille. Kirje paitsi tuki Bushin militaristista voimankäyttöä, myös oikeutti sen.

Itä-Euroopan tutkija **Peter Steiner** vertaa eurooppalaisten johtajien Persianlahden sodalle oikeutuksena toiminutta julkilausumaa Prahan miehitystä vuonna 1968 edeltäneeseen kirjeeseen, jonka Varsovan liiton maat osoittivat Neuvostoliiton silloiselle johtajalle **Leonid Brežneville**.

Kuten Steiner kirjoittaa, Havelin toiminnalla hänen presidenttitytensä viime päivinä voidaan nähdä kiusallinen yhteys tähän tapahtumaketjuun. Molemmissa tapauksissa taustatukea hyökkäykselle saatiin rauhan ja vakauden puolesta huolestuneilta politiikan raskassarjalaisilta. Voimatoimet määränneen johtajan rooli tehtiin näin vähemmän itsevaltaisen näköiseksi. Tämän tehtäväksi jäi vastata myöntävästi pyyntöön ja aloittaa sotatoimet rauhan nimessä.

Havel ja talous

Uusliberalismin tutkimukseen erikoistunut taloushistorioitsija **Philip Mirowski** on **kutsunut uusliberalismia** poliittiseksi liikkeeksi, joka ei myönnä olevansa poliittinen liike. Hänen mukaansa erityisesti uusliberalismin oppi-isänä pidetyn taloustieteilijä **Friedrich Hayekin** argumentti markkinoiden itsekorjaavuudesta ja läpinäkyvyydestä perustuu klassisesta liberalismista johdettuihin ajatuksiin, jotka on kuitenkin istutettu aivan toisenlaiseen poliittiseen kontekstiin.

Käytännössä hayekilaista ajattelua on voimakkaasti ajettu erilaisten ajatushautomoiden ja etujärjestöjen toimesta valtiollisten ja muiden instituutioiden muokkaamiseksi kyseisen markkinafilosofian mukaiseksi. Toisin sanoen yhdellä suulla uusliberalismi puhuu markkinoiden olemuksellisesta vapaudesta, mutta toisella se edistää valtionhallinnon uudistuksia, jotta poliittinen ympäristö muuttuisi tälle markkinakonseptille suotuisaksi. Vuoden 2008 eurokriisin jälkeen diskurssi on jossain määrin sekoittunut, mutta tästä huolimatta **se on edelleen läsnä Tšekin politiikassa**, vaikkakaan ei aina määrävänä.

Havelin vuosikymmentä Tšekin poliittisessa johdossa määritteli **maan talousuudistuksista käyty debatti**. Kiistan toinen osapuoli oli Havelin puhdasoppinen uusliberaali vastustaja Václav Klaus, joka toimi Tšekin pääministerinä vuodet 1992–1997 ja presidenttinä vuodet 2003–2013. Klaus määritteli **kannattavansa mallia**, jossa demokratia rakentuu poliittisten puolueiden, ei kansalaisyhteiskunnan, varaan, ja jossa markkinat avataan kansainvälisille yrityksille kilpailukyvyyn parantamiseksi. Tulonsiirtoja ja hyvinvointivaltiota hän piti sosialismin palauttamisena keittiönovesta ja Havelin ”epäpoliittista politiikkaa” Klaus kritisoi opportunistiseksi.

Havelin vuosikymmentä Tšekin poliittisessa johdossa määritteli maan talousuudistuksista käyty debatti. Kiistan toinen osapuoli oli Havelin puhdasoppinen uusliberaali vastustaja Václav Klaus.

Havelin käsitys taloudesta on utilitaristinen. Hänelle tuotanto kuuluu keinojen, ei päämäärien piiriin. Havelin ajattelussa välttämättömyyden ylle kohoaa arvojen ja kulttuurin kerros. Tämä näkemys on osittain kristillisesti sävyttynyt sekä selvästi humanistisen fenomenologian muovaama.

Havelin hyvinvointivaltion ja vahvan julkisen sfäärin puolustus kytkeytyvät valistuksen ja klassisen liberalismien perinteisiin, kuten politiikantutkija **Daniel Brennan** esittää kirjassaan **Havelin poliittisesta filosofiasta**. Havel pystyi myös käytännössä puolustamaan näitä arvoja uusliberaalia hyökkäystä vastaan 1990-luvulla, kun Tšekin valtiontaloutta ja yhteiskuntaa uudistettiin.

Kansainvälisessä politiikassa Havel yhdisti voimansa vaikeasti määriteltävään, mutta vaikutusvaltaiseen sosiaalipoliittisen liikkeeseen, jota on nimitetty *thirdwayismiksi*, eli yleensä keskusta-vasemmistolaiseksi politiikaksi. Itäblokin murenemisen jälkeen eurooppalaiset sosialistipuolueet liikkuivat kohti poliittista keskustaa, mikä oli Euroopan yhdistymisen tilanteessa mahdollista käsittää ideologioiden jälkeisen ajan poliittiseksi realismiksi.

Thirdwayismin suhde uusliberalismiin on kuitenkin perin ristiriitainen: yhtäältä keskusta-vasemmisto onnistui usein torjumaan uusliberaalin ideologian pahimmat ylilyönnit, mutta toisaalta kolmannen tien mukaisesti saneeratut yhteiskunnat nojautuvat yhä usein taloudellisten kriisien kohdatessa talouskuriin (engl. *austerity*). Julkisen talouden leikkauksiin perustuva **talouskuri on poliittisesti epädemokraattinen projekti**, sillä se on johtanut eriarvoisuuden kärjistymiseen ja konkurssikypsien pankkien pelastamiseen kansalaisten enemmistön köyhtyessä. Täten myös Havelin poliittinen perintö on ristiriitainen.

Havelilaisen politiikan mahdollisuuksista nykypäivänä

Havelia ja hänen itäblokin sukupolveaan voimakkaasti määrittävä antikommunistinen kokemus ei ole Suomessakaan vieras. Sitä on viime aikoina lämmitelty YLE:n esittämässä dokumenttisarjassa *Kylmän sodan Suomi*, jossa suomettuminen ymmärretään koko sodanjälkeistä aikakautta leimaavaksi häpeällisen nöyristelyn kulttuuriksi. Tämä lukutapa perustuu kuitenkin **historian valikoivalle muistamiselle**.

Vaihtoehtoja kylmän sodan juoksuhautoihin jäävälle historiantulkinnalle voidaan kuitenkin kehittää esimerkiksi yhdistelemällä **taiteen ja politiikan tutkimusta**.

Havelin vahva moraalifilosofinen painotus resonoi tämän päivän politiikassa etupäässä ulkoparlamentaarisisissa liikkeissä, esimerkiksi **Elokapinan kolmessa vaatimuksessa**, joiden on määrä tuoda ilmastonmuutos politiikkaan. Vuonna 1994 Stanfordin yliopistossa pitämässään luennoissa Havel puhui kaikkien kulttuurien jakamasta totuudesta, jonka ilmenemiselle on jätettävä tilaa, jotta ”planetaarinen demokratia” voisi tapahtua. Planetaarinen demokratia voisi hyvin olla ajankohtainen avaus vuonna 2022 ilmastonmuutoksen ja pandemian mankeloimalle poliittiselle mielikuvituksellemme.

Toisin kuin Daniel Brennan, en kuitenkaan usko, että Havelin moraalifilosofiaan perustuva poliittinen ajattelu pystyy sinänsä haastamaan uusliberalismia. Koska moraalitietous vahvasti myös uusliberalismiin, olisi etsittävä käytännöllisiä pikemminkin kuin periaatteellisia keinoja haastaa uusliberalismi.

Koska moraalitietous vahvasti myös uusliberalismiin, olisi etsittävä käytännöllisiä pikemminkin kuin periaatteellisia keinoja haastaa uusliberalismi.

Juuri talouden ja moraalien yhdistelmä on uusliberalismin ytimessä. Tätä havainnollistaa etenkin julkisen velan käsittäminen paitsi taloudellisena, myös moraalisen velvoitteenä. Taustalla on usein kapeakatseinen ajatus ihmisestä ja valtiosta taloudellisena yksikkönä, joka on irrallinen historiallisesta tilanteesta sekä sen muutoksista. Tällöin moraalista tulee normittavaa moralismia.

Kenties havelilaista kansalaisrohkeutta osoittaisi näinä päivinä sen näkemyksen puolustaminen, että elämässä todella voi nousta esiin jotain yhteistä ja ihanteellista.

Ihanteiden kiinnittäminen totuuden ideaan voi kuitenkin rajata ne poliittisen keskustelun ulkopuolelle, minkä tähden kritiikille on jätettävä tilaa.

Taneli Viitahuhta on väitöstutkija Jyväskylän yliopiston valtio-opin laitoksella sekä musiikintekijä.

Hän on myös Poliitikasta-lehden toimituskunnan jäsen ja Poliitikasta taidetta - osakokonaisuuden toimittaja.

Artikkeliä päivitetty julkaisusta pudonneella kappaleella 'Fenomenologia ja antikommunismi -osiossa' 18.2.2022 klo 9.30 sekä kirjoitusvirheitä korjattu klo 20:00.